

مطالعه تاریخی و بررسی ارزش‌های هنری و معماری

مسجد امام اصفهان

پژمان دادخواه*

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

شماره ۱۸۰، شهریور ۱۳۹۲

۷۸

چکیده:

مسجد امام اصفهان (مسجد شاه سابق) که یکی از زیباترین و منحصر به فردترین مساجد دوره صفویه است در ضلع جنوبی میدان نقش جهان قرار گرفته و از ساخته‌های دوره شاه عباس اول است. پلان ویژه، کتیبه‌های زیبا، کاشی‌های معرق و هفت‌رنگ نفیس، گنبد منحصر به فرد و وجود چهار مناره و دو مدرسه دینی از ویژگی‌های ممتاز این مسجد می‌باشند. هدف این تحقیق معرفی تاریخی و بررسی شاخصه‌های ویژه این مسجد است. روش این تحقیق به شیوه توصیفی تحلیلی و تاریخی بوده و اطلاعات به شیوه کتابخانه‌ای و میدانی گردآوری شده‌اند.

واژگان کلیدی: مسجد جامع عباسی، کاشی‌کاری، کتیبه، گنبد، تزیین، صفویه

مقدمه:

بناهای مذهبی همواره در گذر تاریخ از اهمیت خاصی برخوردار بوده و جزو مهم‌ترین و شکوهمندترین بناهای هر شهر محسوب می‌شده است. در دوران اسلامی همزمان با گسترش دین مبین اسلام اهتمام ویژه‌ای برای ساخت مساجد صورت گرفت و در ادوار تاریخی گوناگون معماری مساجد به بلوغ و تکامل رسید و با گذر زمان مراحل کمال خود را پیمود. «با ظهور شاه‌عباس اول عصر زرین معماری صفوی آغاز شد. به خاطر بلندپروازی‌های پیگیر، استعداد چشمگیر و ذوق هنری او، و با کمک ثروتی که حکومت شایسته‌اش پدید آورده بود، دوران تازه‌ای را در معماری ایران آغاز کرد که در آن جزییات گویا با رنگ‌های احساس‌برانگیزی که پیشینانش پدید آورده بودند، به مجموعه‌های روشن و گویایی در مقیاس وسیع و عظمت و شکوه فراوان تبدیل شد.» (پوپ، ۱۳۸۳: ۲۰۷) مسجد امام اصفهان یکی از زیباترین و مجلل‌ترین مساجد عصر صفوی و حتی جهان اسلام به عنوان جلوه‌ای از هنرها و صنایع و سرآمد معماری مساجد و بنایی متمایز در نظر گرفته می‌شود.

بحث و بررسی:

تاریخ و چگونگی ساخت مسجد:

یکی از بناهای مهم و مشهور عصر صفویه مسجد شاه است که به مسجد سلطانی جدید و جامع عباسی مشهور بوده و امروز به نام مسجد امام خوانده می‌شود. در کتاب‌های تاریخی مشهور عصر صفوی مانند «عالم آرای عباسی» و «وقایع‌السنین و الاعوام» از این مسجد به نام مسجد جامع عباسی و مسجد جامع جدید عباسی (سلطانی) یاد شده است. (ترکمان، ۱۳۸۲: ۱۶۷۷) (خاتون آبادی، ۱۳۵۲: ۵۰۷)

در اوایل که شاه عباس شروع به عمران و آبادانی اصفهان نمود، نه گرجستان تصرف و فتح شده بود و نه در خراسان استقلال بود. پس از تصرف گرجستان و به دست آوردن مال و ثروت زیاد و همچنین استقلال در خراسان، بنا به نوشته اسکندر بیک ترکمان در کتاب عالم آرای عباسی، مسجد شیخ لطف‌الله در نظر شاه عباس محقر می‌نمود و نیز در میدان شاه (نقش جهان) که در ضلع شمالی آن سردر زیبای قیصریه بود و در سمت شرقی گنبد زیبای مسجد شیخ لطف‌الله قرار داشت، وجود یک کاروانسرای پیلهورنشینی در سمت جنوب این اجازه و مجال را به شاه عباس نمی‌داد که از بالای عالی قاپو منظرگاه داشته باشد. به همین سبب شاه عباس به محب‌علی بیک‌الله که مباشر بنایی‌های سلطنت بود، دستور داد که کاروانسرای واقع در جنوب میدان را که ملک خود الله بیک بود، همراه با باغ‌های اطراف که مالکین متفرقه داشت آزاد کند. (ترکمان، ۱۳۸۲: ج ۲: ۸۳۱) (جناب، ۱۳۸۶: ۵۴) شاه در نظر داشت ساختمان این مسجد را در مدت زودتر از پانزده سالی که صرف احداث مسجد شیخ لطف‌الله گردیده بود به پایان رساند و به همین سبب در ساختن مسجد عجله می‌نمود. ابتدا بنا بود تمام کاشی‌کاری مسجد مانند سردر ورودی آن از کاشی‌های معرق تزیین شود، ولی بعد با نظر استادان و معماران مسجد را با کاشی خشت هفت رنگ تزیین و تکمیل کردند. (نیکزاد، ۱۳۳۳: ۶۷) جلال‌الدین همایی در کتاب تاریخ اصفهان، این مسجد را جزو سه مسجد درجه اول اصفهان (مسجد جامع عتیق، مسجد امام و مسجد شیخ لطف‌الله) معرفی می‌کند و عظمت و صنایع ظریفه و خوش اسلوبی را از ویژگی این مساجد نام می‌برد و مساجد اصفهان را به مقیاس این سه مسجد تقسیم‌بندی و عیارسنجی می‌کند. (همایی، ۱۳۸۴: ۲۱۶-۲۱۷)

مسجد امام در جبهه جنوبی میدان نقش جهان واقع گردیده و از حیث ویژگی‌های معماری، تزیینات نفیس، کتیبه‌ها، کاشی‌ها، گنبد و مناره‌ها و سایر آثار ارزشمند دیگر از برجسته‌ترین بناهای ایران است. ساخت این بنا به دستور و هزینه شاه عباس اول و معماری استاد علی اکبر اصفهانی در سال ۱۰۲۰ هجری قمری آغاز و کارهای تزییناتی آن تا بعد از مرگ شاه عباس اول یعنی تا سال ۱۰۳۸ هجری قمری ادامه یافت. (هنرفر، ۱۳۵۰: ۴۰: ۲۷) (مشکوتی، ۱۳۴۹: ۴۶) عمده کارهای ساختمان مسجد در این سال به اتمام رسیده بود و ساخت و تزیین سردر با شکوه و زیبای مسجد به علت تکمیل نمای میدان نقش جهان بسیار زودتر یعنی در سال ۱۰۲۵ ه ق به پایان رسید. (هنرفر، ۱۳۴۹: ۴۰: ۲۸) (گدار، جلد ۴: ۲۸۷) تعداد آجرهای مصرف شده در این بنا را بالغ بر هجده میلیون تخمین زده‌اند. (جناب، ۱۳۸۶: ۵۸)

موقعیت مسجد امام در میدان نقش جهان مآخذ: نگارنده

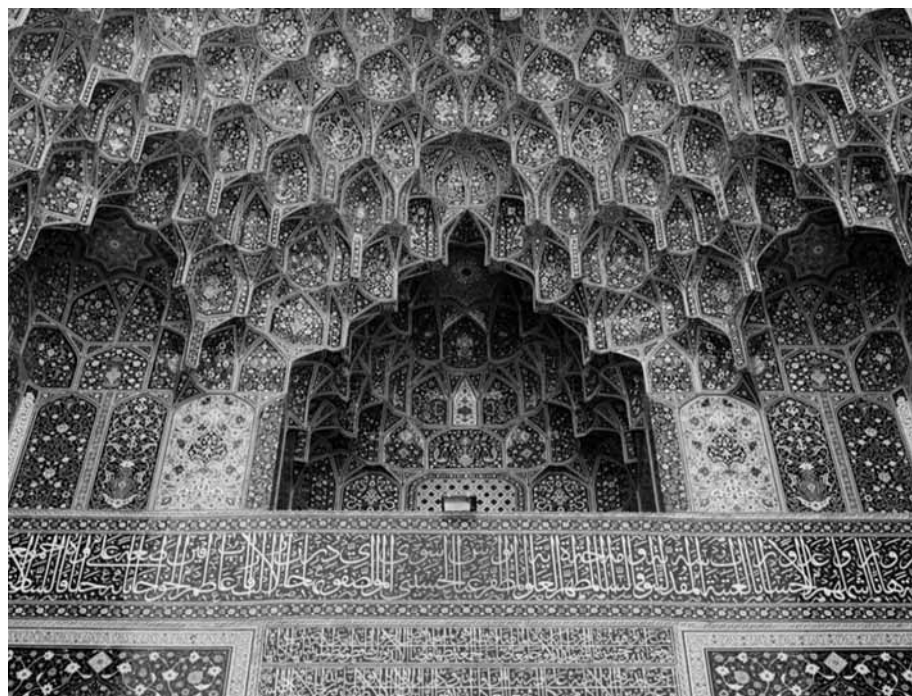

با توجه به کتیبه‌های موجود بخشی از کاشی‌کاری و نصب تعدادی از ازاره‌های مرمری و تغییرات جزئی دیگر، در دوره شاهان بعدی صفوی انجام شده است. بنای مسجد با مساحتی حدود ۱۲۲۶۴ متر مربع، به صورت چهار ایوانی ساخته شده و دارای صحن مرکزی با چهار ایوان در چهار جهت اصلی و رواق‌ها، غرفه‌هایی در طرفین ایوان‌ها، گنبدخانه و شبستان، سردر و جلوخان، دو مدرسه با صحن و حجره، تزیینات زیبا و غنی کاشی معرق و کتیبه‌های نفیس به خط خوشنویسان بزرگی چون: علی‌رضا عباسی، عبدالباقی تبریزی، محمدرضا امامی و محمدصالح امامی است. در این مسجد به غیر از ازاره صحن، ایوان و سردر که از سنگ مرمر است، بقیه سطوح با کاشی هفت رنگ و در بخشی از سردر با کاشی معرق پوشیده شده است. (مهراآبادی، ۱۳۵۲: ۶۵۵-۶۸۷)

جلوخان و سردر مسجد مشرف به میدان نقش جهان با دو مناره بلند، از عظمت و صلابت خاصی برخوردار بوده و جلوه خاصی به میدان نقش جهان بخشیده است. جلوخان مسجد با طرح پنج ضلعی، در میانه دارای حوضی هشت ضلعی است و در طرفین آن، دو مناره رفیع ماذنه‌دار و کاشی‌کاری شده قرار دارد. این مناره‌ها به ارتفاع ۴۲ متر و قطر ۲/۸ متر دارای پلکانی در میان است. سطح بیرونی مناره دارای کتیبه‌هایی به خط بنایی است که به صورت مارپیچ بالا می‌روند و با صدای اذان به هم می‌پیوندند. در زیر مقرنس‌های فوقانی نیز کتیبه‌ای به خط ثلث نگاشته شده و تبرک خاصی را به این فضا بخشیده است.

سردر مسجد دارای ازاره و سکوهایی مرمرین است. در بالای در ورودی نیز از تخت سنگ‌های بزرگ مرمری بسیار زیبا استفاده شده است. طاق سردر در حاشیه بیرونی با کاشی پیچ فیروزه‌ای بسیار زیبا تزیین شده که پس از طی مسیری در پایین به پایه‌هایی به شکل گلدان مرمری که با ظرافت بسیار ساخته شده‌اند، منتهی می‌گردد. سایر سطوح سردر و جلوخان با کاشی‌های نفیس معرق و کتیبه‌های متعدد و سطح زیرین طاق سردر با مقرنس‌های کاشی بسیار زیبا و بی‌مانند طراحی شده است. (پوپ، ۱۳۸۳: ۲۱۰-۲۱۱) (نیکزاد، ۱۳۳۳: ۶۸-۶۹)

کتیبه تاریخی سردر مسجد به خط ثلث علی‌رضا عباسی به سال ۱۰۲۵ مبین این است که شاه عباس اول این مسجد را که در کتیبه، مسجد جامع نامیده شده از مال خالص خود بنا کرده و ثواب آن را به روح جد اعظم خود شاه تهماسب اهدا نموده است. در زیر این کتیبه، کتیبه دیگری به خط محمدرضا امامی وجود دارد که به موجب آن از مقام معماری معمار مسجد جامع جدید اصفهان یعنی استاد علی اکبر اصفهانی و محب علی بیگ الله ناظر ساختمان و خزانه‌دار شاه تجلیل شده است. (هنرفر، ۱۳۸۳: ۱۲۴) (جناب، ۱۳۸۶: ۵۵)

مقرنس و کتیبه‌های تاریخی سردر، مآخذ: نگارنده

در ورودی مسجد چوبی است و در زمان شاه صفی ۱۰۴۶ هـ ق با نقره پوشش یافته و اشعاری به خط نستعلیق بر آن نوشته شده است. بعد از گذشتن از این در وارد هشتی گنبددار می‌شوند و از طریق راهروی گنبددار به صحن مسجد راه می‌یابند. اختلاف جهت قبله و میدان نقش جهان و لزوم ساخت مسجد در جهت قبله، سبب شده که معمار و طراح مسجد با ایجاد انحنای نامحسوسی در دهلیزهای ورودی در عین حال که سردر و جلوخان را در جهت میدان ساخته ساختمان اصلی مسجد را در جهت قبله درست بنا کند. مسئله تغییر جهت در راهرو و ورودی استادانه حل شده است. (نصیری انصاری، ۱۳۵۰: ۲۵۸)

صحن مسجد به طول و عرض ۷۰ در ۵۰ متر در میانه بنا واقع و دارای چهار ایوان در چهار جهت اصلی است و رواق‌ها و غرفه‌هایی در اطراف است. ازاره بناهای رو به صحن و داخل غرفه‌ها و ایوان‌ها از مرمر مرغوب و بقیه تماما با کاشی هفت رنگ مزین شده است. (پوپ، ۱۳۸۳: ۲۱۰-۲۱۱) مسجد به شکل چهار ایوانی طراحی و در اطراف حیاط، ایوان‌ها و غرفه‌های دو اشکوبه بنا شده است. سراسر دیوارها و گنبد و مناره‌ها با کاشی‌های زیبا و رنگی آراسته شده است. تزیینات کاشی‌کاری معرق و خشتی هفت رنگ این مسجد با پیچ فیروزه کاشی و مقرنس‌های درون سردر مسجد از زیباترین هنر کاشی‌کاری عهد صفوی به شمار می‌رود. (حاتم، ۱۳۸۶: ۱۳۸)

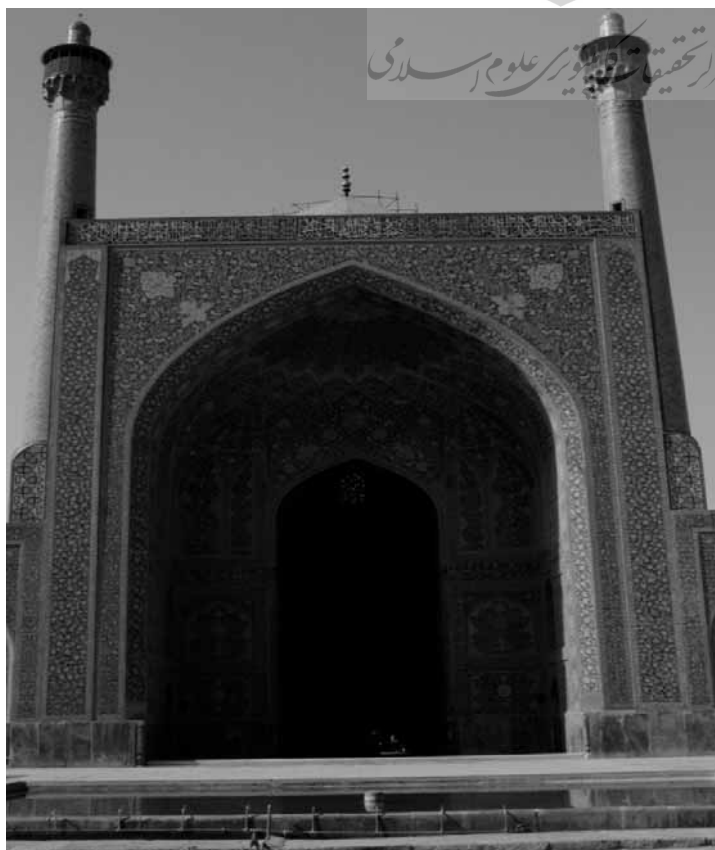
ایوان جنوبی:

ایوان بزرگ جنوبی صحن با تزیینات غنی کاشی و مقرنس و دو مناره به ارتفاع ۴۸ متر مهم‌ترین و با شکوه‌ترین ایوان مسجد است. کف ایوان با کاشی فیروزه‌ای و ازاره‌های آن با سنگ مرمر پوشیده شده است. کتیبه سراسری ایوان به قلم عبدالباقی تبریزی و به خط ثلث سفید بر زمینه لاجوردی است. طاق ایوان و پوشش کاشی آن که شکاف برداشته بود در دوره محمد شاه قاجار به سال ۱۲۶۱ هـ ق به وسیله منوچهرخان معتمدالدوله گرجی حاکم اصفهان به طور سطحی تعمیر و در دوره اخیر به طور اساسی مرمت شد. مناره‌های ایوان با کاشی پوشش یافته و بر آن کتیبه‌هایی به خط بنایی حنایی رنگ شطرنجی بر زمینه فیروزه‌ای است. هم‌چنین در قسمت فوقانی مناره آیات قرآنی به خط ثلث بر زمینه لاجوردی نوشته شده است. (هنر فر، ۱۳۵۰: ۴۶۰-۴۶۲)

گنبدخانه:

از درگاه جنوبی ایوان به فضای گنبدخانه وارد می‌شوند که این فضا زیباترین و مهم‌ترین بخش مسجد است. تمام بدنه این قسمت، با کاشی‌کاری هفت رنگ بسیار زیبا و چشم‌نواز پوشش یافته و کتیبه سرتاسری زیر گنبد به خط ثلث بر زمینه کاشی لاجوردی به قلم عبدالباقی تبریزی و مورخ ۱۰۳۶ هـ ق است. در ضلع جنوبی گنبدخانه محراب کاشی‌کاری با کتیبه‌ای به خط محمدصالح اصفهانی و به تاریخ ۱۰۳۸ هـ ق قرار دارد. (هنر فر، ۱۳۵۰: ۴۶۲-۴۶۴) مجلل‌ترین قسمت داخلی مسجد فضای گنبدخانه است که تزیینات آن با مهارت و زیبایی انجام شده و شامل گل و بوته‌های سفید و زرد رنگ بر زمینه کاشی لاجوردی است. (حاتم، ۱۳۸۶: ۱۳۸)

در جوار محراب گنبدخانه، منبری مرمرین با ۱۴ پله قرار گرفته که با ظرافت بسیاری تراشیده شده است. پله آخر محراب از بقیه پهن‌تر است و برای نشستن وعظ در نظر گرفته شده است. این منبر برای وعظ در زمستان و مواقعی است که هوا بد است. (شاردن، ۱۳۷۹: ۳۸) بالای محراب گنجه‌ای است از چوب عود که زerkوب بوده و با قفلی از طلا بسته شده است. در این قسمت دو شی مذهبی

ایوان جنوبی، ماخذ: نگارنده

ارزشمند که مورد احترام ایرانیان است حفاظت می‌شود، قرآنی به خط حضرت امام رضا(ع) که متجاوز از هزار سال است نوشته شده و پیراهن خون‌آلود حضرت امام حسین(ع). این پیراهن را به هیچ‌کس نشان نمی‌دهند و مجاز نیستند آن‌را از این محل جز در مواقع انقلابات یا هجوم دشمنان خارجی بیرون کنند، چرا که ایرانیان معتقدند به هنگام خط اگر این پیراهن را سر نیزه قرار دهند و آن را در مقابل دشمن نگاه دارند با یک نظر بدان هزیمت خواهند یافت. (همان: ۳۹)

شاه‌عباس علاوه بر علاقه قلبی که در جمع‌آوری هنرمندان به اصفهان داشت، جهت نوشتن کتیبه مسجد، استاد عبدالباقی را که در خارج از ایران بوده فرا می‌خواند اما عبدالباقی

قبول نمی‌کند تا این که وقتی شاه قندهار را فتح می‌کند، متعاقب آن عبدالباقی را نیز به اصفهان جلب می‌کند. از همین روی مشخص می‌شود که اهمیت خط عبدالباقی و شهرت او به اندازه‌ای بوده که شاه عباس برای آوردن او و نوشتن دو کتیبه مهم در قلب مسجد و پیشانی و منظرگاه عموم، این گونه اهتمام می‌کند. (ایرانی، ۱۳۴۶: ۱۷-۱۹) هم‌چنین ناگفته نماند طولانی‌ترین کتیبه داخل مسجد به خط عبدالباقی تبریزی است که به خط ثلث سفید بر زمینه کاشی لاجوردی از ابتدای ضلع غربی ایوان شروع و پس از طی تمام محوطه زیر گنبد به ضلع شرقی ایوان ختم می‌شود. (هنرفر، ۱۳۵۰: ۴۳۹)

صورت مربع گنبدخانه در بالا با گوشه‌سازی به دایره تبدیل و گنبد دو پوسته بنا به دهانه حدود ۲۱ متر بر آن نهاده شده است. ارتفاع گنبد از داخل ۳۸ و از خارج ۵۴ متر است. بر این اساس گنبد بنا از نوع دو پوسته گسسته با فاصله ۱۵ متر بین دو پوسته است. گنبد تماماً با کاشی پوشش یافته و در ساقه آن هشت نورگیر با پنجره‌های مشبک کاشی تعبیه شده که روشنایی فضای داخل را تأمین می‌کند. (مشکوتی، ۱۳۴۹: ۴۶) تزئینات خارجی گنبد از پایین به بالا به این ترتیب است: طاق‌های کوچک و بزرگ، کتیبه تزئینی کمربندی، حاشیه تزئینی با نقوش هندسی و کلماتی به خط بنایی، طاق‌نماها و پنجره‌های مشبک کاشی با لوحه‌هایی متضمن صلوات کبیره، نقوش اسلیمی، کتیبه‌هایی به خط کوفی بنایی، نوار حلقوی، کتیبه کمربندی به خط ثلث سفید بر زمینه آبی و سطح گنبد پیازی شکل که با آجرهای لعاب‌دار آبی رنگ، اسلیمی‌های دهن‌اژدری و گل و بوته ظریف مزین شده است. از ویژگی‌های جالب توجه گنبدخانه جنوبی انعکاس صدا در آن است. (رفیعی مهرآبادی، ۱۳۵۲: ۶۵۹-۶۸۶)

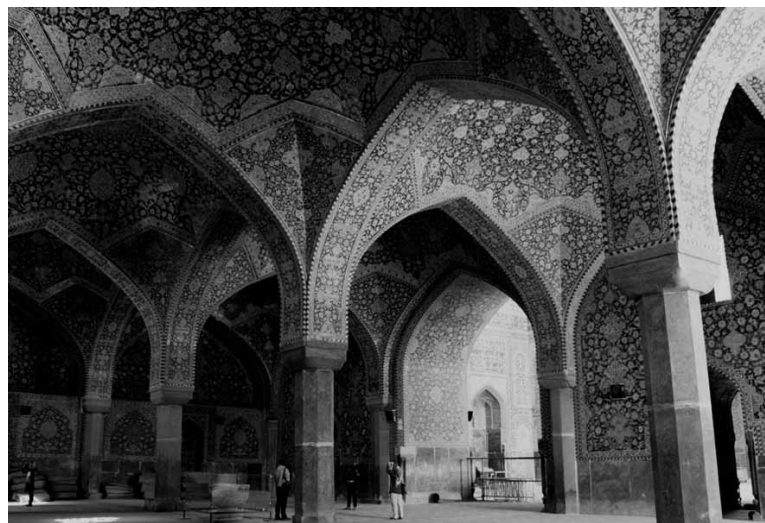
شبستان‌ها:

در دو طرف فضای گنبدخانه شبستان‌های ستون‌دار مستطیل شکلی قرار دارند که به طور قرینه با هشت گنبد کوچک، سوار بر طاق‌های آجری و ستون‌های سنگی ظریف هشت گوش پوشش یافته‌اند. این شبستان‌ها نیز با کاشی زینت یافته‌اند و دارای پنجره‌های مشبک ظریف، ازاره‌های مرمری، محراب و کتیبه‌های نفیس است. کتیبه نمای خارجی محراب شبستان غربی به خط ثلث سفید بر زمینه لاجوردی شامل آیات قرآنی به خط محمدرضا امامی مورخ ۱۰۷۷ هجری است. کتیبه درون محراب به خط ثلث طلایی دارای همین رقم است.

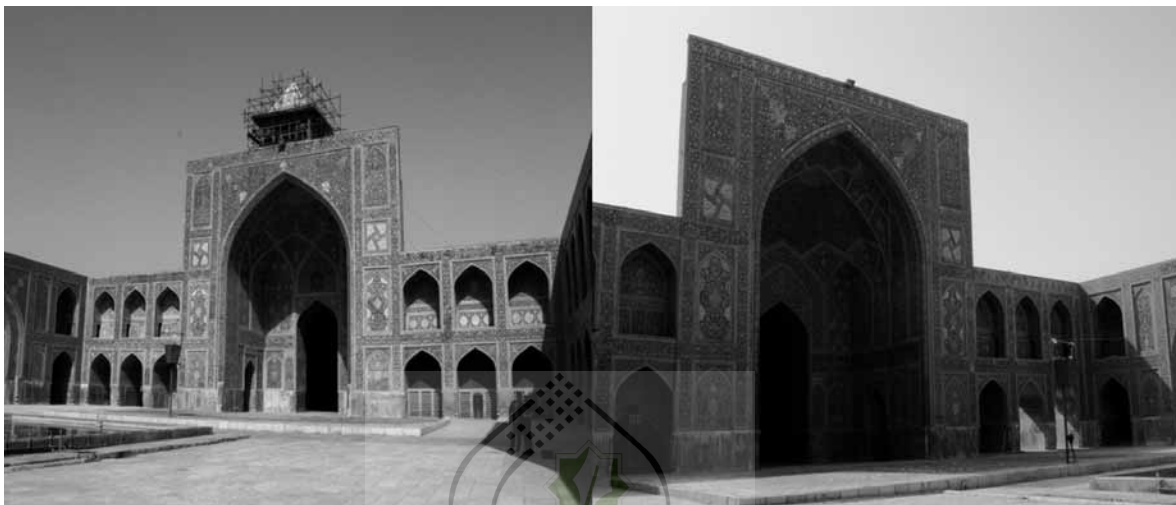
منبر و محراب، ماخذ: نگارنده

شبستان شرقی، ماخذ: نگارنده

ایوان شرقی و غربی:

در دو طرف شرقی و غربی صحن به قرینه یکدیگر و دقیقاً روبه‌روی هم دو ایوان و در پشت آنها دو گنبدخانه کوچک‌تر قرار دارد. ایوان‌ها دارای ازاره مرمری و سطح کاشی‌کاری‌های زیبا مزین شده و دارای محراب‌های زیبا و کتیبه‌های نفیس است. ایوان غربی در بالا دارای گلدسته‌ای برای اذان و در زیر دارای پنجره‌های مشبک معرق جهت روشنائی گنبدخانه است. کتیبه‌های این ایوان و گنبدخانه مورخ ۱۰۳۹ و ۱۰۴۰ و به خط محمدرضا امامی و عبدالباقی تبریزی هستند که به خط ثلث سفید بر زمینه کاشی لاجوردی نوشته شده‌اند. کتیبه‌های ایوان و گنبدخانه شرقی به همان شیوه و به خط محمد غنی و محمد صالح اصفهانی و مورخ ۱۰۳۸ ه ق است. (همان) (ریاحی، ۱۳۸۵: ۱۶۸)

ایوان غربی (تصویر سمت راست)، ایوان شرقی (تصویر سمت چپ)، ماخذ: نگارنده

ایوان شمالی:

ایوان شمالی مسجد به خاطر اعمال چرخشی که در بنای مسجد نسبت به جهت میدان نقش جهان صورت گرفته است، به جای این که همانند ایوان‌های دیگر در انتها زاویه قائمه داشته باشد طرحی با زوایای مثلثی و مورب دارد. در یکی از اضلاع این مثلث در گاه بزرگی به هشتی ورودی متصل می‌شود که به وسیله سنگی مسدود شده تا چرخش اعمال شده یکباره در محل عبور به چشم نیاید. به همین سبب نمازگزاران مجبور هستند برای ورود به مسجد از دو دهلیز کناری ایوان برای ورود به صحن استفاده کنند. این ایوان دارای چهار نورگیر از معرق مشبک است که روشنائی داخل هشتی را فراهم می‌کند. کتیبه این ایوان به خط عبدالباقی تبریزی و سال ۱۰۳۵ ه ق است. (همان)

مدارس:

مدرسه سلیمانیه:

در قسمت جنوب غربی مسجد، مدرسه‌ای واقع شده است که به وسیله دو مدخل بزرگ به صحن مسجد و سه مدخل بزرگ دیگر به محوطه زیر گنبد غربی مسجد متصل می‌شود و مدرسه سلیمانیه نام دارد. این مدرسه قرینه مدرسه عباسی (ناصریه) است و حجره‌ای ندارد و اطراف آن غرفه‌هایی قرار دارد که داخل و خارج آن با کاشی هفت رنگ تزئین شده است. سردر این مدرسه به سمت کوچه پشت مسجد دارای کتیبه‌ای از اولین سال سلطنت شاه سلیمان صفوی است و به همین سبب آن را مدرسه سلیمانیه خوانده‌اند. این کتیبه که به خط ثلث سفید بر زمینه کاشی لاجوردی نوشته شده به قلم محمد رضا امامی مورخ ۱۰۷۸ ه ق است (هنر فر، ۱۳۵۰: ۴۵۴-۴۵۷) مدرسه سلیمانیه همانند اکثر مدارس عهد صفوی اختصاص به آموزش مذهب شیعه اثنی عشری داشته است. (ریاحی، ۱۳۸۵: ۱۷۲)

در این مدرسه قطعه سنگ ساده‌ای به شکل شاخص در محل معینی تعبیه شده که ظهر حقیقی را در چهار فصل نشان می‌دهد و معروف است محاسبه آن را شیخ بهایی دانشمند دوره شاه‌عباس انجام داده است. سطح فوقانی این شاخص به شکل مثلث قائم الزاویه می‌باشد که وتر مثلث در جهت طرفی است که ظهر را تعیین می‌کند و یک ضلع مجاور زاویه قائمه وصل به دیوار و ضلع دیگر نمایانگر قبله مسجد است. (هنرفر، ۱۳۷۳: ۸۰)

مدرسه سلیمانیه، ماخذ: نگارنده

مدرسه عباسی (ناصری):

در قسمت جنوب شرقی مسجد مدرسه عباسی قرار دارد و به سبب این که در عصر ناصرالدین شاه قاجار در آن تعمیراتی صورت گرفته مدرسه ناصری نیز نامیده می‌شود و گرنه بنای اولیه آن مربوط به اواخر دوره شاه عباس اول است (سلطان زاده، ۱۳۶۴: ۲۶۷). آنچه مسلم است به موجب کتیبه‌های تاریخ‌داری که بر جا مانده است تزیینات کاشی‌کاری و کتیبه‌های آن از دوره شاه عباس دوم می‌باشد. چند حجره در ضلع شرقی این مدرسه برای سکونت طلاب ساخته شده است. ایوان جنوبی مدرسه عباسی دارای الواح و کتیبه‌هایی است که بر صلوات بر چهارده معصوم نوشته شده و به خط محمدرضا امامی و به سال ۱۰۷۷ است. (هنرفر، ۱۳۵۰: ۴۵۴) کتیبه داخل محراب در این مدرسه مربوط به دوره شاه سلیمان صفوی و به خط ثلث سفید بر زمینه کاشی لاجوردی رنگ به قلم محسن امامی در سال ۱۰۹۵ است. این مدرسه که در دوره شاه عباس اول جهت تعلیمات مذهب شیعه امامیه به ویژه تعلیم حدیث و فقه تاسیس شده بود در دوره قاجار به علت نزدیکی به منازل علمای خاندان نجفی معروف به مسجد شاهی دارای رونق خاصی بود. (مه‌دوی، ۱۳۶۷، ج ۳: ۳۰۴)

ساعت آفتابی، ماخذ: نگارنده

نتیجه‌گیری:

در دوره شاه عباس اول اهتمام ویژه‌ای برای ساخت بناهای مذهبی به‌ویژه مساجد صورت گرفت و صنعتگران و اساتید بزرگی در ساخت این بناها به کار گرفته شدند. این بناها علی‌رغم کاربرد مذهبی و دینی باعث جاودانه کردن نام پادشاهان در گذر زمان می‌شدند. مسجد امام اصفهان نمونه‌ای متمایز و منحصر به فرد از معماری مساجد است که با داشتن شاخصه‌های ویژه قابل بررسی و از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این مسجد از ویژگی‌های مهم و ارزشمندی برخوردار است و شاهد آفرینش‌های والایی بوده و به عنوان جامع جدید شهر در دوران صفویان کاربرد داشته است. معماری شگفت‌انگیز، کاشی‌کاری‌های دیدنی و نفیس، مدارس دینی و کتیبه‌هایی که زینت‌بخش مسجد شده‌اند و تبرک و معنویت خاصی به فضای مسجد بخشیده‌اند این مسجد را به گنجینه‌ای زیبا و تکرار نشدنی در تمدن اسلامی تبدیل کرده‌اند. این مسجد نتیجه و ثمره شاهکار کسانی است که با تمام وجود هنر را در خدمت دین و مسیر توحیدی گذاردند و گوشه گوشه این مکان را آوردگاه زیباترین تلاش‌های خود نمودند و معنویت را در ره آورد ایام به ارمغان آوردند.

منابع:

کتاب‌ها:

ایرانی، عبدالمحمد (۱۳۴۶) پیدایش خط و خطاطان، انتشارات فرهنگسرا (یساولی)، تهران